

Олеся Куцька

ПРОПАГАНДИСТСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВСТУПУ ТА ПЕРЕБУВАННЯ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОЇ НОРВЕГІЇ (1944 РІК)

Досліджуються основні напрями ведення пропагандистського супроводження радянських військ, форми морально-психологічного впливу та їх практичне застосування напередодні та в ході бойових дій Червоної Армії в Північній Норвегії в період Другої світової війни. Визначаються мета та роль союзників СРСР по Антигітлерівській коаліції у формуванні позитивного ставлення норвезького населення до радянських військ.

Ключові слова: норвезький уряд в еміграції, 14-та армія Карельського фронту, населення Фінмарку, пропаганда, звернення, газети, радіоприймачі.

Олеся Куцкая

ПРОПАГАНДИСТСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВСТУПЛЕНИЯ И ПРЕБЫВАНИЯ КРАСНОЙ АРМИИ НА ТЕРРИТОРИИ СЕВЕРНОЙ НОРВЕГИИ (1944 ГОД)

Исследуются основные направления ведения пропагандистского сопровождения советских войск, формы морально-психологического влияния и их практическое применение накануне и в ходе боевых действий Красной Армии в Северной Норвегии в период Второй мировой войны. Определяются цель и роль союзников СССР по Антигитлеровской коалиции в формировании позитивного отношения норвежского населения к советским войскам.

Ключевые слова: норвежское правительство в эмиграции, 14-я армия Карельского фронта, население Финнмарка, пропаганда, обращение, газеты, радиоприемники.

Olesya Kutska

PROPAGANDA SUPPORT OF RED ARMY DURING ENTRY AND STAY IN THE NORTHERN TERRITORY OF NORWAY (1944)

We study the basic directions of conducting propaganda that accompanied the Soviet forces, forms the moral and psychological effects and their

practical application the day before, in the course of fighting the Red Army in northern Norway during the Second World War. Determined by the purpose and role of the USSR's allies in the anti-Hitler coalition forming a positive attitude of the Norwegian population to the Soviet troops.

Key words: *Norwegian government in emigration, the 14th Army of the Karelian Front, the population of Finnmark, propaganda, appeal, newspapers, radios.*

Досліджуючи питання інформаційно-психологічної війни та пропаганди, все частіше можна зустріти вислів, що Третя світова війна (якщо вона буде) набуде рис інформаційного протиборства. І дійсно, війни та збройні конфлікти сучасності доводять значну роль та вагу інформаційно-психологічного фактора, враховуючи всю його багатогранність.

Український контингент протягом останнього десятиліття неодноразово був активним учасником миротворчих операцій у різних регіонах світу, протягом яких, безперечно, проводилась пропагандистська робота щодо перебування та діяльності миротворців у країні перебування. Тому сьогодні надзвичайно актуальним є питання вивчення, узагальнення та накопичення досвіду пропагандистського супроводу своїх військ під час бойових дій та у перший повоєнний час. Цінним матеріалом у такій роботі є агітаційно-пропагандистська діяльність політорганів Червоної Армії на території європейських держав у часи Другої світової війни. В нашому випадку зупинимось на пропагандистському забезпеченні бойових дій Червоної Армії на території Північної Норвегії.

Попри значні й вагомні дослідження пропаганди в ході Другої світової війни, дослідники, здебільшого, оминали питання пропагандистського забезпечення бойових дій Червоної Армії напередодні та в ході наступальних операцій в Європі або торкалися його лише окремими загальними фразами. Це стосується й найбільш відомих праць, в яких приділяється увага інформаційній війні у 1939 – 1945рр., а саме: «Психологическая война» Д. Волкогонова, «Секреты психологической войны» С. Криська, «Пропаганда как оружие в войне» Р. Зульцмана, «Как переключают народы» Г. Почепцова, «История информационных войн» М. Волковського. Певні відомості з пропагандистського забезпечення бойових дій на території Норвегії можна почерпнути із таких радянських видань, як «Освободительная миссия Советских Вооруженных

Сил в Европе», «Политорганы Советских Вооруженных Сил во Второй мировой войне» тощо. Водночас, вони здебільшого стосуються загального опису діяльності та задач радянських політормганів і є дещо необ'єктивними в силу завуальованості тогочасної ідеології. Окремо слід виділити таку базу даних, як всевітня мережа Internet, на сторінках якої нерідко зустрічаються досить цікаві приклади пропагандистської роботи в різні історичні періоди. Одночасно вони є досить розпорошеними і несистематизованими та іноді не мають наукового обґрунтування.

Аналіз публікацій доводить, що наявні історичні праці не носять впорядкованого характеру і не дають можливості створення єдиної картини щодо форм і способів пропагандистської роботи спецорганів СРСР на норвезькій території. А отже, відсутність узагальненої роботи щодо радянської пропаганди на території Північної Норвегії в ході Другої світової війни потребує продовження досліджень, які автор намагається провести у даній науковій статті.

Новизна дослідження витікає, по-перше, з недостатньої кількості публікацій, присвячених питанням пропагандистського забезпечення бойових дій у Другій світовій війні, або розкриття їх лише з точки зору загальної теорії, без зазначення основних складових та напрямів у даній роботі, без розкриття форм і засобів агітаційної роботи у кожному окремому випадку. Це стосується й питання пропагандистського супроводу вступу та перебування Червоної Армії на території Північної Норвегії. По-друге, запропоноване дослідження виокремлює із загальної кількості публікацій розпорошений матеріал та конкретизує напрями, форми і способи пропагандистської роботи на одному із етапів застосування радянських військ у вищезазначеній війні – бойових діях у Норвегії.

Враховуючи недостатність вивченості проблеми, у даній статті ставиться мета прослідкувати й визначити особливості ведення пропаганди радянським військово-політичним керівництвом напередодні і під час перебування Червоної Армії на території Північної Норвегії в часи Другої світової війни; виокремити основні напрями та форми морально-психологічного впливу на населення держави, визначити мету та роль союзників СРСР по Антигітлерівській коаліції у формуванні позитивного ставлення норвезького населення до радянських військ.

Будь-яка пропаганда насамперед залежить від аудиторії, на яку вона спрямована. Щоб зрозуміти особливості радянської пропа-

гандистської діяльності на території Норвегії, необхідно зробити короткий екскурс в передокупаційний період та перші роки панування у ній німецьких військ. Аналізуючи ставлення норвезького народу до Радянського Союзу, варто зауважити, що воно в ході першої половини 40-х років ХХ століття змінювало свій вектор та було двояким з боку різних представників держави, що, в свою чергу, вимагало гнучкості в радянській політиці та пропаганді. Так, документи, преса та історична література тих років з очевидністю показують, що норвезька громадська думка майже однозначно оцінювала радянський наступ на Фінляндію як агресію, як несправедливу акцію. У цьому сенсі Державній Раді королівства було досить легко знайти опору в різних верствах населення. Посланник Норвегії в Москві Е. Масенг в цей час прагнув застерегти співвітчизників. Він писав у МЗС Норвегії 14 грудня 1939 р.: «Небезпечною помилкою для норвезького народу було б зайняти позицію, відповідну його почуттям і симпатіям, і діяти в явному протиріччі з побажаннями та інтересами Радянського Союзу. Це спричинило б серйозні наслідки для нашої країни» [1].

Зовнішня політика СРСР з кінця літа 1939 р. практично за усіма пунктами викликала неприйняття його арктичного сусіда. Норвегія була неприємно вражена Пактом Молотова-Ріббентропа, вороже поставилась до походу Червоної Армії на Україну. Також неприязно сприйняла укладання Радянським Союзом договорів з Естонією, Латвією і Литвою, оскільки норвежці прозорливо «вважали це втратою їх самостійності» [1]. Звичайно, окремі приклади підтримки Радянського Союзу, організовані компартією Норвегії, знайти було можна, проте масовості в цьому питанні не спостерігалось.

Влітку 1940 року Німеччина здійснила свої агресивні зазіхання щодо території Норвегії. Напередодні окупації, 7 червня, її територію залишили британські й польські війська. Того ж дня король Хокон VII та уряд Норвегії переїхали до Великобританії, взявши із собою золотий запас Норвегії та більшу частину норвезького торгового флоту. Норвезький флот та норвезькі війська діяли у складі збройних сил Великобританії [2].

Починаючи з 9 квітня 1940 року, між норвежцями і німецькими військами відбулось декілька битв у різних частинах країни, але вже через декілька днів Німеччина цілком окупувала Норвегію. Буквально на середину квітня 1940 року Норвегія вже практично не чинила збройного опору. Поліція контролювалась нацистами, а

влада перейшла до нового, дружнього до німців, уряду на чолі із В. Квіслінгом. Саме за допомогою В. Квіслінга і його партії «Національна єдність» передбачалося переконати населення Норвегії в єдності його інтересів і цілей з інтересами Німеччини в її боротьбі проти Англії. Норвежців як таких, що відносяться до «нордичної раси», передбачалося не лише «фашизувати» і «германізувати». Планувалося розвернути широку пропаганду ідей економічної, історичної і культурної спорідненості норвезького і німецького народів з метою об'єднання їх в єдине «німецьке співтовариство» [3].

Тут варто зауважити, що хоча за роки Другої світової війни німецькій окупації піддалися багато народів і держав, у Норвегії, що вважалася німецькими теоретиками «німецькою», окупація була істотно «м'якшою», ніж у Франції, Польщі чи окупованих районах СРСР. Цікавим є факт, що коли основні міста Норвегії вже були зайняті німцями, майже усі норвезькі газети вийшли без жодного повідомлення про напад на Норвегію. Наступного дня вони надрукували повідомлення В. Квіслінга, який закликав не чинити опору окупаційним військам [3].

Незважаючи на окупацію, більшість населення продовжувала ходити на роботу, а діти відвідувати школи [4]. Країна в цілому жила мирним життям аж до кінця 1944 року, коли військові дії охопили північну частину Норвегії [5].

З метою відвернення населення від політики окупації була широко розгорнута пропагандистська кампанія, спрямована проти радянсько-норвезьких стосунків; крім того, факти взаємної недовіри між Норвегією і Радянським Союзом помічались ще на початку січня 1940 р. Навіть після початку війни Німеччини проти Радянського Союзу уряд Норвегії, що знаходився в еміграції, визнав угоду про взаємну допомогу, запропоновану радянською стороною, непотрібною. Своє небажання підписувати угоду про взаємну допомогу норвезький уряд мотивував посиленнями на внутрішньополітичну обстановку у своїй країні, тобто побоюванням, що така угода буде використана нацистською пропагандою для роздмухування антирадянських настроїв [3].

Невдовзі норвезький народ відчув на собі «принади» нового режиму влади. Зокрема, особливого впливу зазнали засоби масової інформації. Вся норвезька преса опинилася під строгим контролем з боку гітлерівців і проходила жорстку цензуру. Головним завданням норвезьких ЗМІ віднині стало поширення фронтових новин

і формування певної громадської думки. Так, думки, які газети повинні були створювати, полягали передусім у поширенні нацистських поглядів і переманюванні норвежців на бік нацистської Німеччини [6]. В країні виходили 114 газет, які брали участь в інформаційній війні проти Антигітлерівської коаліції і до перших чисел травня 1945 року прославляли великого фюрера А. Гітлера та повідомляли про «звірства» англо-більшовицької коаліції [5].

Але водночас у країні почали виходити й підпільні газети. Перші такі газети стали випускатися вже восени 1940 року. Вони повідомляли новини, що поступали з Лондона.

Газети, що виходили у той час, писалися від руки, друкувалися різними способами на друкарських верстатах. Першою газетою, що вийшла в перші дні окупації, була «Майбутнє Вестфала». Друкувалася вона на копіювальному верстаті. На той час народжувалися іноді й геніальні ідеї в тиражуванні газет. Один з таких варіантів вимагав зменшення формату газети до фотографічного розміру, фотографувався, а потім легко копіювався у великій кількості [6].

Після появи наказу про добровільну здачу усіх радіоприймачів тиражувалася основна частина населення залишилася без важливого джерела інформації. Розпорядження про здачу радіоприймачів, невиконання якого супроводжувалося високими штрафами, зрештою мало зворотню дію: населення використовувало радіомоделі Першої світової війни, замінюючи відпрацьовані частини новими деталями. Ті, хто потай слухав новини по радіо, повинні були ховати радіоапарати після прослуховування. Їх ховали в шафах, на горищах і в підвалах будинків, маскували під побутову техніку того часу [6].

Іноді створювались й саморобні апарати. Крім того, зі Швеції, наприклад, нелегально постачались маленькі сучасні радіоприймачі, яких ласкаво називали «кохана». Саме вони й замінили старі громіздкі приймачі і служили джерелом інформації для газет [6].

Повертаючись до питання радянсько-норвезьких стосунків, варто зазначити, що в перший період діяльності лондонського емігрантського уряду радянсько-норвезькі стосунки залишалися задовільними. У Москві, як і раніше, діяла норвезька місія. Норвезькі патріоти, що залишали батьківщину для приєднання до збройних сил в Канаді та Англії, безперешкодно пропускалися через територію СРСР. Радянський уряд запевняв норвезьких представників у своєму бажанні знову побачити Норвегію вільною [7].

Згодом радянський уряд запропонував норвезькому разом з відновленням дипломатичних стосунків, розірваних у травні 1941 р., укласти угоду про взаємну допомогу (за типом радянсько-чехословацької) і організувати за участю Англії спільну оборону архіпелагу Шпіцберген. Проте норвезький уряд вважав за краще обмежитися лише відновленням дипломатичних стосунків.

Таким чином, на початку війни радянське військово-політичне командування опинилось у досить важкій ситуації. З одного боку, воно було змушене активно вести контрпропагандистські заходи проти пропаганди Німеччини щодо цілей СРСР у війні. Політична обстановка та події на фронтах вимагали постійного ведення пропаганди на німецькі війська з метою введення їх оману щодо стратегічних планів командування Червоної Армії та прищеплення німецьким солдатам та офіцерам радянсько-німецького фронту відчуття страху перед силою та міццю радянської армії. З іншого боку – радянським спецпропагандистам доводилось постійно спонукати до співпраці норвезький уряд в еміграції. На той період це відбувалось шляхом міждержавних дипломатичних зустрічей та угод. Крім цього, велась робота із цивільним норвезьким населенням щодо прищеплення йому позитивного ставлення до майбутньої присутності Червоної Армії на його території.

На руку радянським планам зіграла подальша «фашизація» Норвегії. Тут варто зауважити, що відносно небагато норвежців були явними колабораціоністами. Було підраховано, що близько 10% норвежців підтримало нацистську окупацію, хоча ця оцінка є невизначеною і не враховує різні види підтримки під час окупації. Наприклад, низка представників інтелігенції, у тому числі журналісти і видавці періодики, що виходили в Норвегії, брали участь у веденні нацистської пропаганди [2].

Та тут варто пам'ятати, що для нацистів «малі» фашистські рухи були допоміжним інструментом у справі формування «нового порядку». У свою чергу, місцеві фашисти розглядали Німеччину як силу, здатну допомогти їм в досягненні власних цілей.

Подібні розрахунки були ілюзорними. Так, Геббельс у щоденнику висміював Квіслінга за наївність. Той сподівався стати фюрером Норвегії, союзної з Німеччиною й іншими «нордичними» державами у рамках пангерманської співдружності, тоді як нацисти бачили в Норвегії усього лише провінцію «Третього рейху» [8]. Водночас окупаційна влада надавала підтримку місцевим фашис-

там, розглядаючи їх як засіб тиску на уряд, а також як допоміжний пропагандистсько-терористичний інструмент.

Але водночас цікавим залишається той факт, що в окупованих скандинавських країнах і державах Бенілюксу місцеві фашисти були занадто слабкі, щоб гітлерівці серйозно зважали на них. І не варто применшувати значущість того, що тільки в Норвегії Квіслінгу вдалося очолити уряд.

Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що переважна більшість норвежців виступили проти окупації [2]. В свою чергу, невдоволення населення держави викликало зростання опору окупантам, хоча й пасивне за своїм характером. Та згодом виступи вчителів, школярів, студентів, священників, спортсменів проти гітлерівської та квіслінгівської політики почали набувати масового характеру, тим більше, що значно погіршилась ситуація із забезпечення продовольством [6]. В особливо скрутному становищі в той період перебувало населення Фіннмарка, де умови життя були вкрай важкими упродовж усіх років окупації і, передусім, у Східному Фіннмарку – прифронтовому тилу німецько-фашистського угруповання. Проте мешканці Фіннмарку наполегливо і мужньо вели боротьбу проти свого ворога, скориставшись допомогою такого союзника, як Червона Армія [9].

10 серпня 1940 року Комуністична партія Норвегії виступила із закликом активізувати боротьбу проти німецьких окупантів [2]. У цей період Компартія Норвегії мала в розпорядженні найбільш боездатні організації з саботажу, найбільш впливовий і ефективний підпільний друк [9]. Так, наприклад, восени 1940 року в Бергені, Тронхеймі і Сармсборзі були проведені антифашистські демонстрації. 10 вересня 1941 року в Осло відбувся страйк, в якому брали участь 25 тис. робітників. В середині листопада 1941 року в Осло відбувся студентський страйк [2]. Мешканці деяких міст писали на стінах будинків фрази на зразок: «Норвегія – для норвежців. А Квіслінг нехай котиться до біса» [5].

Норвезький уряд в еміграції значною мірою підтримував рух Опору по всій території Норвегії і регулярно поширював підпільну пресу на норвезькій мові, а також координував диверсійні рейди проти гітлерівських військ [2].

З метою залучення підтримки Радянського Союзу норвезький уряд в еміграції підтримував радянську співпрацю із рухом Опору Норвегії. Це підтверджує заява короля Норвегії Хокона VII, що

пролунала по радіо 10 липня 1941 р.: «Німці заявляють, що вони ведуть боротьбу проти більшовизму. Не піддайтеся на цей обман. Це для Норвегії означає поневолення. Ми знаходимося у стані війни з Німеччиною. Німці наші вороги». Підтримували радянсько-норвезькі стосунки й союзники СРСР по Антигітлерівській коаліції. Так, 29 серпня 1940 р. газета «Норск Тиденде», що видавалась в Лондоні, писала: «Радянський народ є основним борцем за свободу Європи» [3].

Враховуючи жорстку інформаційну політику гітлерівців, норвезький уряд в Лондоні спілкувався зі своїми співвітчизниками переважно через газети. Важко сьогодні недооцінити важливість тієї газетної підпільної війни для звільнення країни від німецьких загарбників. Першою такою великою підпільною газетою в період окупації, яка вплинула на рух Опору в країні, було видання «Усе для Норвегії» [6]. Згодом підпільні газети «Усе за Норвегію», «Свобода», «Авангард», «Норвезька жінка», «Саботажник» і багато інших підпільних видань, що друкувалися багатотисячними накладами, мобілізували й організовували людей на активну боротьбу [9]. Тут варто зауважити, що, окрім професійних, в роки війни в газетах працювали непрофесійні журналісти, що мали письменницький талант і були охочі писати. Вони закликали народ до саботажу й опору нацистському режиму [6].

Під час війни багато норвежців займалися підпільною діяльністю. Деякі поширювали інформацію, яка не пройшла гітлерівську цензуру (наприклад, газети і листівки). Інші допомагали людям утікати від нацистів за рубіж, в основному, в Швецію і Великобританію. Тисячі радянських полонених пам'ятають ім'я «російської мами» – норвежки Марії Естрем. Вона, ризикуючи життям, допомагала радянським полоненим [4].

Гітлерівська влада відразу вжила суворих заходів щодо недопущення контактів місцевого населення з радянськими військовополоненими. Щоб залякати місцеве населення і запобігти спілкуванню з радянськими військовополоненими, гітлерівське командування встановило суворі заходи покарання. «В Осі, – писала М. Естрем, – скрізь розклеєні плакати. Один з них висить на стовпі біля нашого будинку. Найсуворіше покарання, аж до страти, за щонайменшу допомогу полоненим чи який-небудь прояв співчуття і симпатії» [10].

Окрім росіян, в Норвегії знаходилися полонені з числа югославів і поляків. Проте у них були кращі умови, ніж у росіян. У зв'язку з тим, що їм надавав допомогу Американський Червоний Хрест, вони були краще одягнені і доглянуті. Варто зауважити, що у більшості з польських військовополонених були антирадянські настрої, і вони ясно давали зрозуміти, що «віддадуть перевагу німцям, як меншому з двох зол» [10].

Явно переломний момент у взаємних стосунках між Норвегією та СРСР відбувся приблизно на зламі 1942-1943 років. Це пов'язано, по-перше, з надією на звільнення, яке норвезький народ став пов'язувати з Радянським Союзом, коли побачив, що доля війни і Норвегії вирішується на Східному фронті, по-друге, з розумінням того, що з переломом в ході війни у військових планах союзників для Норвегії відводилося усе менше місця. Адже приготування до висадки в Норвегії – план «Бодігард» – на початку 1944 р. носили вже чисто маскувальний характер [7]. Західні союзники не збиралися спеціально витратити сили на звільнення цієї «периферійної» країни. Відповідні побажання норвезького уряду незмінно відхилялися.

У свою чергу, Червона Армія у цей період, завдаючи потужних ударів німецько-фашистським військам у західних областях СРСР, переходить кордон Польщі (січень 1944 р.) і починає просуватись углиб держави. Дещо пізніше, влітку 1944 р., Червона Армія розпочала бойові дії на території балканських країн, розгорнулися бої на півночі Радянської Карелії.

На північному фронті метою радянських військ було розгромити полярну армію Гітлера, щоб покласти край планам нацистів щодо ізоляції Радянського Союзу від північних морів, позбавлення його морських сполучень із Заходом. З ліквідацією німецько-фашистського угруповання у Заполяр'ї припинилися б воєнні операції північніше Ленінграда, а СРСР отримав би можливість сконцентрувати свої зусилля на інших фронтах Європи.

Зважаючи на вищезазначене, у березні 1944 р. норвезький уряд вирішив вступити в переговори з Радянським Союзом стосовно можливості перекидання на територію радянського Заполяр'я норвезьких військових підрозділів, які змогли б під керівництвом радянського військового командування взяти участь у звільненні Фіннмарку [9]. Уряд СРСР поставився до цієї пропозиції позитивно. Це був ще один пропагандистський крок – надати можливість

норвезьким військами взяти участь у визволенні території своєї країни. Згодом, після серії переговорів 16 травня 1944 р., були укладені ідентичні угоди з Радянським Союзом, США і Великобританією про військову співпрацю при підготовці і здійсненні звільнення Норвегії і тимчасового режиму на територіях, які будуть звільнені.

До останнього часу розгорнута інформація про радянсько-норвезькі стосунки напередодні вступу Червоної Армії на територію Норвегії була виключно обмеженою. Завісу невідомого трохи відкривають прес-релізи інформаційного відділу королівського норвезького уряду в Лондоні. Якщо уважно співставити дані документи з іншими опублікованими матеріалами, ці повідомлення від осені 1944 р. конкретизуються і дозволяють суттєво збагатити відомості про співпрацю (у тому числі в інформаційному плані) між Норвегією та СРСР.

У першому прес-релізі (від 16 жовтня 1944 р.) міститься інформація про події, починаючи із 8 жовтня (Петсамо-Кіркенеська операція), про яку, з метою запобігання витоку інформації, радянське воєнне керівництво не попередило заздалегідь ні норвезький еміграційний уряд у Лондоні, ні самих англійців [11]. Тут стає очевидним, що, хоча союзники СРСР по Антигітлерівській коаліції і не були попереджені про конкретні строки і завдання радянського наступу в Заполяр'ї, вони явно здогадувались про характер і наступні завдання операції, що почалась. Саме тому перша і найважливіша частина цієї заяви для преси була присвячена такому важливому значенню, якого набуде втрата німцями Кіркенесу.

Загалом офіційні повідомлення для преси від 16, 21, 26 жовтня і 8 грудня емоційно наповнені хвилюванням за свій народ. Але водночас норвезький уряд, наприклад, виправдовував факт численних бомбардувань радянською авіацією Кіркенесу необхідністю порушення німецьких шляхів постачання і відводу військ [11].

Звільнення Норвегії, як відомо, розпочалось 18 жовтня. І знову норвезький уряд дізнався про це лише 25 числа цього місяця. І в даному випадку він в інтересах спільної боротьби із гітлерівськими військами вирішив не надавати даному факту великого значення і не піддав дії СРСР критиці [11]. Більше того, у другій частині прес-релізу від 16 жовтня міститься досить важлива інформація про природні і погодні умови не лише поблизу Кіркінесу, але й на усій території східної Норвегії [11]. Таким чином, можна вважати,

що з боку норвезького уряду в еміграції було зроблено попередження радянським військам про ті труднощі, з якими їм доведеться зустрітись в ході наступу.

Повертаючись до ходу бойових дій на радянсько-німецькому фронті, значимо, що безпосереднє звільнення північних районів Норвегії вирішувалось у ході Петсамо-Кіркінеської стратегічної наступальної операції (7 жовтня – 29 жовтня 1944 року). Тут варто наголосити, що напередодні даної операції радянський уряд дав згоду на використання норвезьких військ у Заполяр'ї і на створення там норвезької воєнної місії при радянському командуванні [9].

Вищезазначена операція проводилась радянськими військами у складі Карельського фронту та силами Північного флоту. Проте основною бойовою силою в операції була 14-та армія під командуванням генерал-лейтенанта В. Щербакова. Армія отримала завдання знищити німецький корпус «Норвегія», який укріпився у Петсамо, і продовжувати наступ у напрямку Кіркінессу у Північній Норвегії.

Петсамо був захоплений радянськими військами 15 жовтня 1944 р., після чого корпуси армії провели перегрупування і 18 жовтня розпочали другий етап операції наступу на Норвегію.

Що стосується пропагандистського супроводу Червоної Армії, основним органом, що відповідав за ведення радянських пропагандистських заходів на населення інших країн та свої війська за межами СРСР, було Головне політичне управління (ГоловПУ) Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА). Його працівники допомагали політорганам, партійним і комсомольським організаціям роз'яснювати воєнно-політичну обстановку, завдання, поставлені Центральним Комітетом партії перед радянськими військами на даній ділянці фронту. Вони ж контролювали виконання даних вказівок [12]. Безпосередньо на Карельському та Північному фронтах діяли відділи з роботи серед військ противника (так звані 7-мі відділи).

Радянські пропагандистські матеріали доводились за допомогою радіо з Москви, гучномовних установок, які перебували у складі вищезазначених фронтів. Для безпосереднього виготовлення пропагандистських матеріалів були залучені як фронтові друкарні, так і безпосередньо друкарня 14-ої армії [12, с.125].

Крім того, у складі 7-х відділів Карельського фронту та безпосередньо в 14-ій армії працювали відділення з роботи серед місцевого населення (загалом до 12 чоловік). Політвідділам дивізій

дозволялося створювати на допомогу інструкторові зі спецпропаганди актив з бійців і командирів, що володіють німецькою та норвезькою мовами [12, с.126].

Вищезазначені органи першими оперативно доводили населенню Північної Норвегії інформацію про поразку німецько-фашистського угруповання в районі Петсамо і просування радянських військ до норвезького кордону, що надихнуло населення країни, а в таборі квіслінгівців викликало паніку. Ті в свою чергу, через радіо й офіційні друкарські органи, що перебували під їх контролем, посилили антирадянську пропаганду, залякуючи населення Північної Норвегії.

У таких умовах командування Німеччини вирішило, що полярна армія повинна «втримувати позиції». Німецька пропаганда на свої війська була перенасичена закликами «не віддавати жодного шматка землі», «боротись до останнього патрона» [9].

Та натиск радянської 14-тої армії був настільки потужним, що змусив німецькі війська панічно відступати. Перед відступом гітлерівці вели серед норвезького населення брехливу пропаганду про «звірства більшовиків» [13]. Зокрема, німецьке командування заявило, що росіяни повністю окупують Північну Норвегію до Нарвіка та знищать місцеве населення. Безпосередньо перед приходом Червоної Армії в Кіркінесс приїжджав міністр поліції квіслінгівського уряду І. Лі. Він зібрав норвежців, які заховались у тунелі під Кіркінессом, і заявив їм наступне: «Коли прийдуть росіяни, з чоловіків-норвежців залишаться лише ті, які будуть здатними до каторжної фізичної праці, а з жінок – ті, які будуть співмешкати із більшовистськими солдатами. Усі будинки, які залишаться цілими, будуть відібрані, а їх мешканці – виселеними» [14, с. 460]. Й сьогодні в деяких музеях Північної Норвегії виставлені фашистські плакати із зображенням скелета з косою у формі солдата Червоної Армії [13].

Головною метою цієї пропаганди було: домогтись по-перше, залишення населенням Північної Норвегії до приходу Червоної Армії; по-друге, спонукання норвежців до протистояння Червоній Армії.

25 жовтня Червона Армія була в Кіркінесі. В офіційному повідомленні від імені Королівського уряду Норвегії від 21 листопада 1944 року прикомандирований до норвезької роти кореспондент переповідає розповідь радянського офіцера, який брав участь у

звільненні Норвегії, про першу зустріч бійців Червоної Армії з норвезькими фермерами. «Ми проходили повз маленьку ферму. Вигляд у солдатів був жахливим після тривалого життя у польових умовах. Але перед нами під норвезьким прапором стояв фермер й уся його сім'я. Вони посміхались і привітно махали нам руками. Я побачив, що мої люди збдьорились! І далі, поблизу самого Кіркінесу, ми проходили такі ж ферми, багато з яких були спалені німцями. І усюди маленькі родини стояли під норвезьким прапором, вітаючи нас» [11].

Отже, незважаючи на намагання гітлерівців створити негативне ставлення до Червоної Армії, радянська пропаганда (шляхом радіомовлення та друкованої продукції) домоглась інформованості населення Північної Норвегії щодо планів радянських військ на його території. Через лінію фронту радянська авіація переправляла на норвезьку територію листівки, брошури, заклики, в яких публікувались офіційні документи радянського воєнно-політичного керівництва, звернення від імені командування Червоної Армії та Карельського фронту тощо [15, с. 253].

Більше того, існують факти, коли норвежці в період просування Червоної Армії допомагали солдатам та офіцерам, які опинились у німецькому полоні, потрапити на вже звільнену територію [14, с. 461]. У низці випадків населенням надавався пряма допомога радянським частинам у ході операції. Норвезькі медсестри та лікарі на звільненій території у період боїв допомагали лікувати поранених. Наприклад, лікар А. Пальмстром та його дружина С. Пальмстром за власної ініціативи влаштували невеличкий польовий лазарет для радянських воїнів. «За це їм були вдячні не лише солдати, але й радянські лікарі...» [16].

Норвезьке населення із захопленням зустрічало Червону Армію. Характерним є наступний факт: на період боїв до 2-3 тисяч норвежців переховувались у тунелі Бьєрневатн поблизу Кіркінесу. Першими в Бьєрневатн проникли радянські розвідники. Коли норвежці дізнались про появу радянських воїнів, вони вийшли їм назустріч, співаючи норвезький гімн та «Інтернаціонал» [14, с. 461].

Захопленням Кіркінесу та виходом на рубіж Нейден – Наусти радянська 14-та армія і Північний флот виконали свої завдання в Петсамо-Кіркінеській операції. 9 листопада Ставка Верховного Головнокомандування віддала наказ 14-й армії зупинити рух і перейти до оборони.

Коли повідомлення про звільнення Кіркінесу було отримане в Лондоні, норвезький уряд направив уряду СРСР телеграму із наступними рядками: «У зв'язку з початком звільнення нашої країни норвезький уряд шле щире вітання уряду Радянського Союзу і радянському народові... За час війни норвезький уряд мав достатньо випадків переконатися в дружбі і симпатіях радянського уряду до Норвегії. Населення північних районів Норвегії вітає союзницю Червону Армію як визволительку. Норвезькі збройні сили візьмуть участь в боротьбі, норвезьке населення і цивільна влада, призначені урядом, зроблять зі свого боку усе можливе в ім'я спільної боротьби проти німецьких загарбників. Звільнення Північної Норвегії буде з радістю і натхненням вітати увесь норвезький народ, він і надалі кріпитиме дружбу між нашими країнами» [9].

У свою чергу, на переговорах між міністрами закордонних справ Норвегії і Радянського Союзу радянська сторона висловила побажання, щоб подальше переслідування німецько-фашистських військ узяли на себе норвезькі збройні сили. Норвезька військова влада, звичайно, погодилася з точкою зору радянської сторони. Хоча було ясно, що для виконання подібного завдання сили, що знаходилися в їх розпорядженні (здебільшого представники руху Опору), були далеко не достатні. Глава норвезької воєнної місії полковник А. Даль у своєму першому донесенні уряду у зв'язку з цим писав: «Я не можу змиритися з думкою, що наші люди продовжують жити в Шотландії, тоді як солдати іншого народу помирають в ім'я звільнення Норвегії. Це, звичайно, важко зрозуміти і росіянам» [9].

Проте після захоплення Червоною Армією Кіркінесу норвезькому уряду важко було реалізувати записане в угоді з урядом СРСР своє ж положення про участь норвезьких підрозділів у військових операціях на півночі. Наявні норвезькі військово-морські і військово-повітряні підрозділи були підпорядковані британському командуванню і задіяні в наступальних операціях проти німецько-фашистської армії у Франції і біля її берегів. Сухопутні частини Норвегії дислокувалися в Шотландії.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що норвезькому керівництву й у подальшому довелося певним чином миритись із тим, що радянські війська самостійно оволоділи фортецею Кіркінес і далі підтримувати лінію радянської пропаганди.

Саме в рамках підтримки СРСР по норвезькому радію з Лондона відбувались передачі, які на ще не звільненій території Норвегії

нелегально слухали тисячі людей, поширюючи потім почуте серед сотень тисяч інших своїх співвітчизників. Усі вони говорили про звільнення Кіркінесу як про початок повного звільнення Норвегії і містили звернення до норвезького народу з наполегливим закликком співпрацювати з Червоною Армією [9]. Лондонський уряд і король Хокон VII офіційно закликали населення не вірити залякуванням гітлерівської та квіслінгівської пропаганди і всіляко допомагати російським воїнам-визволителям. «Обов'язок кожного норвежця, – сказав король по британському радіо 26 жовтня 1944 р., – надавати нашому радянському союзникові усю можливу допомогу» [7].

Учасник вищезазначених подій генерал-лейтенант Х. Худалов згадує так про співпрацю радянських воїнів з норвежцями у Фіннмарку: «Завершивши бойові дії, дивізія приводила себе до порядку, ремонтувала розбиті гітлерівцями дороги, допомагала норвежцям відновлювати зруйноване комунальне господарство. Мешканці звільненої Норвегії підбадьорилися. Відчувши допомогу друзів, вони перейнялися симпатією до наших воїнів і почали ставитись до них надзвичайно привітно. Норвежці зустрічали нас захоплено, допомагали, якщо була можливість. У одному з населених пунктів зовсім вже літня жінка, не знаючи російської мови, довго пояснювала нашим саперам про заміновану німцями ділянку місцевості. Переконавшись, що солдати не розуміють її, жінка сама повела їх до мінного поля. Звичайно, рано чи пізно ми виявили б його і самі, але важко сказати, скільки могло бути марних жертв до того, як до мінного поля прийшли б сапери» [16].

Зрозуміло, що визволення від німецьких військ територій Північної Норвегії, які найбільш постраждали як у моральному, так і в економічному плані, і без пропагандистських заходів було позитивно сприйняте норвежцями. Ще більшу роль у завоюванні громадської думки відіграла практична допомога радянських військ у відновленні соціально-побутових об'єктів країни. Але перед радянськими органами спецпропаганди стояло завдання щодо розтлумачення норвезькій аудиторії основних прагнень СРСР у війні, донесення до них специфіки життєдіяльності соціалістичної держави та можливість подальшої співпраці монархічної Норвегії та Радянського Союзу.

Усі заходи щодо роботи з місцевим населенням Радянські спецпропагандисти організовували та проводили у відповіднос-

ті до Рішення ЦК ВКП(б) «Про заходи з посилення культурно-просвітницької роботи у районах, звільнених від німецької окупації» від 1943 року. Активну участь у вирішенні цих завдань брав 7 відділ (близько 6 чоловік) 14-ої армії [12]. Офіцери відділу роз'яснювали мешканцям Норвегії, що вже були визволені від фашистського панування, рішення Комуністичної партії та радянського уряду про заходи з відновлення народного господарства у звільнених районах, розповідали про міжнародне становище, про успіхи Червоної Армії, коментували гітлерівську пропаганду. Радянські агітатори та лектори проводили мітинги, організовували радіопередачі та зустрічі воїнів із населенням, оформлювали газетні вітрини, розклеювали плакати, демонстрували кінофільми тощо [18, с. 230-231].

Більше того, якщо у період окупації кінотеатри в Кіркінесі були відкриті лише для гітлерівців, то з приходом Червоної Армії були виокремлені спеціальні дні, коли клуб гарнізону радянських військ обслуговував норвезьке цивільне населення. У клубі демонструвались радянські фільми, проводились вечори червоноармійської самодіяльності та виступи артистів. Клуб користувався виключною популярністю серед норвезької молоді. Дівчата та хлопці приходили у клуб з норвезьких селищ, розташованих за 5 – 10 км [14, с. 465].

Вищезазначені заходи, безперечно, сприяли не лише налагодженню дружніх стосунків між мешканцями Північної Норвегії та радянськими солдатами, але й забезпечували популяризацію комуністичних ідей у середовищі монархічної Норвегії.

Інтерес представляє бесіда голови муніципалітету в м. Кіркінес Дельвіка з членом воєнної ради 14-ї армії генерал-майором Сергєєвим від 29 жовтня 1944 року. Серед іншого Дельвік поставив питання: «У низки громадян є радіоприймачі. Чи мають право громадяни користуватись радіоприймачами?». Відповідь Сергєєва була наступною: «Приймачі слід зареєструвати у муніципалітеті. Список повинен бути переданий коменданту. Питання про використання радіоприймачів будуть поставлені на рішення командування» [14, с. 456-458]. Це говорить про те, що радянське командування в принципі не забороняло користуватись радіоприймачами, адже сподіватись на те, що в умовах німецької окупації норвежці слухали передачі, а з приходом Червоної Армії від них відмовляться, – було б самообманом.

Таким чином, у той час, як німецько-фашистські окупанти істерично кричали про «більшовицьке нашествя», усіма засобами намагаючись залякати населення, звільнення Фіннмарку пробудило в окупованій Норвегії завзяття й упевненість в близькості перемоги над ворогом. Очищення північних районів країни від окупантів з новою силою поставило на порядок денний питання про необхідність активізувати по усій Норвегії рух Опору. Так, у листопаді 1944 року Компартія Норвегії направила уряду в Лондоні звернення, в якому була намічена лінія на активізацію боротьби руху Опору, необхідність якої виникла в результаті звільнення Фіннмарку і поразок гітлерівців на усіх фронтах Другої світової війни. У зверненні говорилося: «Шановні земляки. Вступ Червоної Армії в Північну Норвегію і боротьба, яку там разом з радянськими військами ведуть норвезькі підрозділи, мають бути підтримані в тій чи іншій формі бойовими операціями в інших районах країни» [9].

Остаточню Норвегія була звільнена також за допомогою СРСР. 8 травня 1945 р. норвезькі війська руху Опору почали відвоювати у німців позиції. Поступово вони з'єдналися із союзними військами і норвезькими з'єднаннями з Великобританії і Швеції. 7-8 травня 1945 року німецьке військово-політичне керівництво погодилося на повну капітуляцію і німецьке угруповання в Норвегії отримало розпорядження про здачу та склало зброю. Перехід від окупації під контроль союзників був спокійним [4]. Підпільний уряд повернувся з Великобританії і 7 червня король Хокон прибув в порт Осло на борту британського військового судна.

Один із норвезьких мешканців згадує цей день наступним чином: «Ранком 8 травня ми встали рано, як дорослі так і діти, направившись в центр селища, де ми пройшли маршем під музику, співали «Синів Норвегії» і «Так, ми любимо нашу країну». На флагштоках селища майоріли трибарвні прапори, а жителі стояли у вікнах і витирали сльози радості» [18].

Майже рік пробули радянські війська в Норвегії. Повідомлення ТАРС про початок виведення радянських військ з норвезької території пролунало 16 вересня 1945 року. Коментуючи його, норвезька газета «Афтенпостен» від цього ж дня писала: «Росіяни прийшли до нас першими, і вони першими залишають нас. Вони зробили свою справу, і тепер потрібні своїй батьківщині для вирішення нових завдань. Нехай росіяни, залишаючи нас, пам'ятають, що їх проводить дружній до них народ, який ніколи не забуде те,

що вони зробили для нас, а також для спільної справи перемоги над ворогом» [14, с. 466, примітка].

Виведення радянських військ з території Північної Норвегії завершилося 25 вересня 1945 року. І, як не дивно, норвежці були вдячні радянській державі не лише за звільнення від німецької окупації, але й за «своєчасне» повернення військ у межі Радянського Союзу. І це зрозуміло, оскільки у них були побоювання, що СРСР приєднає до себе Східний Фіннмарк. «Спасибі вам за те, що прийшли, і за те, що пішли». Таке в країні фьордов мені доводилося чути не раз», – згадує один з солдатів Червоної Армії – учасник тих подій [16].

Можливо, з цього ж приводу вже в 1949 році Норвегія увійшла до іншого антирадянського блоку – Організації Північноатлантичного договору.

Аналізуючи вищезазначене, можна прийти до висновку, що радянські органи спецпропаганди при супроводженні бойових дій Червоної Армії на норвезькій території спромоглися забезпечити «м'яке» сприйняття мешканцями Північної Норвегії військової присутності радянських військ. На користь радянським пропагандистам зіграв факт пропагандистської підтримки з боку норвезького уряду в еміграції, яка була викликана зазначеними у статті військово-політичними реаліями. Прорадянські агітаційні виступи норвезького уряду позитивно послужили на користь радянських політорганів у ході самої війни, адже вони відчували значну підтримку своїх дій окремими прошарками населення та у деяких випадках й допомогу у збройній боротьбі з німецько-фашистськими військами. Отже, форми і способи пропагандистського впливу спецорганів Червоної Армії загалом досягали своєї мети щодо створення необхідної морально-психологічної обстановки при вступі 14-ї армії у Норвегію.

Враховуючи активне залучення військових усього світу до миротворчих операцій в різних регіонах світу, історичний досвід пропагандистського забезпечення бойових дій Червоної Армії є важливим джерелом для накопичення, аналізу і застосування інформації про доцільність і дієвість тих чи інших форм впливу на населення держави, на території якої з тією чи іншою метою знаходяться іноземні війська і дислокуються військові бази. Вищезгадане створює перспективи для подальших досліджень.

Джерела та література:

1. «Зимняя война» в политике Норвегии // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : http://www.norge.ru/fin_sov_krig_npol/. – (Сайт «Norge.ru» (Вся Норвегия на русском)).

2. Норвегия во Второй мировой войне: Движение Сопротивления в Норвегии // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : http://ru.wikipedia.org/wiki/Норвегия_во_Второй_мировой_войне. – (Сайт «Википедия» – свободная энциклопедия).

3. Гурьев Е. П. Немецкая оккупационная политика в Норвегии в годы второй мировой войны // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : <http://www.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-162-6/978-5-88431-162-09.pdf>. – (Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого).

4. История Норвегии и Вторая мировая война // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : <http://introrussisk.cappelendam.no/c37322/artikkel/vis.html?tid=37744>. – (Сайт «Intro»).

5. Участие Норвегии в войне с СССР. Миф о «совместной» борьбе // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : <http://topwar.ru/11239-uchastie-norvegii-v-voyne-s-sssr-mif-o-sovmestnoy-borbe.html>. – (Сайт «Военное обозрение»).

6. Шпилькин С.В. Тайная война норвежской прессы // Соотечественник, 2010. – №17 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : http://www.norge.ru/minde_om_krig/. – (Сайт «Norge.ru» (Вся Норвегия на русском)).

7. Память забытых войн и бунтов: Вклад норвежцев в борьбу за рубежом. Внешняя политика эмигрантского правительства // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : <http://cabal-ssr.livejournal.com/22648.html/> – (CABAL's Core).

8. Западная Европа под пятой фашизма // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : <http://www.katyn-books.ru/library/istoriya-fashizma-v-zapadnoy-evrope40.html/> – (Сайт «Библиотека Катынь»).

9. Липпе Ю. Через фиорды. Воспоминания (Сборник. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. Составитель капитан 1 ранга В. Г. Коршунов). – М. : Воениздат, 1969. – 240 с. (Военные мемуары) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа к сайту : http://militera.lib.ru/memo/russian/sb_cherez_fiordy/12.html. – (Сайт «Военная литература»).

10. Военнопленные в Норвегии // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту : <http://forum.cnews.ru/lofiversion/index.php/t6722.html>. – (Форум «CNews»).

11. Репневский А.В. «The Arctic Front» глазами норвежских военных корреспондентов и официальных лиц (осень 1944 г.) // Тез. докл. конференции «Война в Арктике», Россия, Архангельск, авг.-сент. 2000 г.

// [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://arcticwar.pomorsu.ru/sea/arcticwar2000/gernevsky.html>

12. Куцька О.М. Радянські органи пропаганди та їх функції в період Великої Вітчизняної Війни (1941-1945рр) // Наукові записки (Серія «Історичні науки»). – Острог, 2013. – Випуск 20. – С. 122-129.

13. Обострение противостояния // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://forum.cnews.ru/lofiversion/index.php/t6722.html>. – (Форум «СNews»).

14. Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе во второй мировой войне: Документы и материалы. – М. : Воениздат, 1985. – 640 с.

15. Политорганы Советских Вооруженных Сил: Историко-теоретический очерк / П. Ф. Исаков, А. М. Волков, В. Г. Колычев и др.; Под ред. Г. В. Средин. – М. : Воениздат, 1984. – 400 с.

16. 25 сентября 1945 года – вывод советских войск из Норвегии // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : http://www.norge.ru/gustropper_retut1945. – (Сайт «Norge.ru» (Вся Норвегия на русском)).

17. Идеологическая работа КПСС в действующей армии 1941–1945 гг. / А. Д. Киселев, В. А. Глазачев, П. М. Глазунов и др. – М. : Воениздат, 1985. – 270 с.

18. Норвежцы вспоминают вторую мировую войну // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : http://www.norge.ru/minde_om_krig/. – (Сайт «Norge.ru» (Вся Норвегия на русском)).